

Elżbieta Jung

Arystoteles na nowo odczytany

Ryszarda Kilvingtona

„Kwestie o ruchu”

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Arystoteles
na nowo
odczytany

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Elżbieta Jung

Arystoteles
na nowo
odczytany

Ryszarda Kilvingtona
„Kwestie o ruchu”

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

Elżbieta Jung – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Filozofii, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 16/18

RECENZENT
Hanna Wojtczak

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Iwona Krupecka

PROJEKT OKŁADKI
Barbara Grzejszczak

Grafiki wykorzystane na okładce © Depositphotos.com/kokoroyuki
© Depositphotos.com/nikolos

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. 06711.14.0.M

ISBN 978-83-7969-384-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Druk i oprawa: Quick Druk

Co dziś dowiedzione, było wpierw wyobrażone.

William Blake, *Matżeństwo Nieba i Piekła*

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
ROZDZIAŁ I. Ryszarda Kilvingtona życie i dzieło.....	13
1. Studia na Uniwersytecie Oksfordzkim w XIV wieku	14
2. Życie Ryszarda Kilvingtona	24
3. Dzieła	32
3. 1. Tradycja rękopiśmienna Ryszarda Kilvingtona <i>Kwestii o ruchu</i>	35
3. 2. Mistrz i uczeń – Ryszard Kilvington i Tomasz Bradwardine.....	39
3. 3. Forma, styl i metody badawcze w <i>Kwestiach o ruchu</i>	46
3. 3. 1. Forma.....	47
3. 3. 2. Styl i metody badawcze	51
ROZDZIAŁ II. Poglądy filozoficzne Ryszarda Kilvingtona.....	55
1. Zagadnienia metodologiczne – teoria poznania	55
2. Średniowieczny świat	69
3. Zmiany w świecie podksiężycowym.....	71
3.1. Zmiana miejsca, czyli ruch przestrzenny.....	72
3. 1. 1. Ruch rzeczywisty.....	72
3. 1. 2. Dynamiczny aspekt ruchu.....	74
3. 2. Ruch możliwy.....	83
3. 2. 1. Kinematyczny aspekt ruchu.....	86
4. Zmiany jakościowe.....	90
Zakończenie.....	101
III. Ryszard Kilvington, <i>Kwestie o ruchu</i>	107
1. Czy w każdym ruchu moc tego, co porusza, przewyższa opór rzeczy poruszanej	109
2. Czy jakość przyjmuje „więcej” i „mniej”	173

3. Czy jakieś ciało proste może być tak samo szybko poruszane w próżni, jak w ośrodku	249
4. Czy wszystko to, co podlega zmianie, na początku zmiany znajduje się w tym, w co jako pierwsze jest mieniane	289
Bibliografia	317
Indeks osób	329
Indeks pojęć	333
Summary	339
Od redakcji	345

WSTĘP

Do napisania monografii na temat poglądów Ryszarda Kilvingtona dotyczących filozofii przyrody oraz prezentacji tłumaczenia jego *Kwestii o ruchu* sprowokowało mnie pytanie kolegi, zadane podczas dyskusji, kończącej mój wykład o inspirowanej zagadnieniami teologicznymi nauce średniowiecznej. Wykład miał tytuł *Bóg i nauka w wiekach średnich*, a pytanie odnosiło się do mojego, zawartego w poprzedniej książce: *Między filozofią przyrody a nowożytnym przyrodoznawstwem. Ryszard Kilvington i fizyka matematyczna w średniowieczu*, stwierdzenia: „Obecny stan wiedzy pozwala raczej odpowiedzieć na pytanie, czym nauka średniowieczna nie była”. Pytanie było bardzo proste: Czy moje nowe badania pozwalają mi udzielić odpowiedzi pozytywnej i pokazać, czym nauka średniowieczna była? Kiedy zaczęłam zastanawiać się nad odpowiedzią, to znaczy rozważać możliwość sformułowania wiążącej opinii na temat średniowiecznej filozofii przyrody, uznałam, że najlepszym sposobem rozstrzygnięcia tego dylematu, ułatwiającym zadanie osobom zainteresowanym nauką średniowieczną, będzie publikacja tłumaczenia pracy Ryszarda Kilvingtona, jednego z prekursorów zmian oraz twórców szkoły tzw. Oksfordzkich Kalkulatorów, który po raz pierwszy zastosował w fizyce metodę Wilhelma Ockhama, powszechnie znanego średniowiecznego „pogromcy” Arystotelesa. Tłumaczeniu Kilvingtona *Kwestii o ruchu* towarzyszy monografia naukowa prezentująca jego koncepcje przede wszystkim na tle poglądów Wilhelma Ockhama oraz najlepiej znanego i najbardziej cenionego czternastowiecznego angielskiego matematyka, fizyka i teologa – Thomasa Bradwardine’a.

Tytuł niniejszej pracy od razu sugeruje, że Ryszard Kilvington czytał czy też, jak należałoby powiedzieć zgodnie ze średniowiecznym zwyczajem, komentował słowa Arystotelesa w „nieortodoksyjny” sposób. Wychodząc z pozycji nominalistycznej, z jednej strony odrzuca on dużą część podejmo-

wanej przez Arystotelesa problematyki, z drugiej strony jednak, wypełniając obowiązki nauczycielskie na średniowiecznym uniwersytecie, poddaje teorie Stagiryty interpretacji pozwalającej odnaleźć w jego myśli elementy bliskie – jak się Kilvingtonowi wydaje – jego poglądom.

Ryszarda Kilvingtona *Kwestie do fizyki* nie należą do „łatwych” lektur, są bowiem napisane językiem logiki terministycznej, co oznacza, że ich autor zachowuje przede wszystkim dbałość o spójność logiczną, która, paradoksalnie, dla współczesnego czytelnika jest trudna do zaakceptowania. Jest to bowiem logika oparta na podstawowych prawach logiki formalnej, lecz nieposługująca się sformalizowanym językiem. Wydaje się zatem, że za dużo tu słów, że prawdziwość zdań można by dużo prościej udowodnić, a poprawność rozumowań przedstawić w formie zdecydowanie jaśniejszej. Niemniej dzieło Kilvingtona jest świadectwem epoki i chociażby z tego względu jest interesujące dla historyków średniowiecza, a nawet „fascynujące”, jak dla autorki tej pracy, bowiem pokazuje zmagania myśliciela, pragnącego dociec prawdy: albo „naszej – ludzkiej”, jak powie nominalista, albo prawdy „odkrywanej w rzeczywistości”, jak powie realista.

Przekład *Kwestii o ruchu* jest pierwszą tego typu pracą ukazującą się w języku polskim. Podczas gdy na świecie, szczególnie w kręgu angielskojęzycznym, istnieje wiele tłumaczeń dzieł średniowiecznych myślicieli z zakresu filozofii przyrody, w języku polskim dostępne są jedynie krótkie rozprawy, z których znakomita większość znajduje się w trzypiętomowej serii antologii tekstów średniowiecznych pod wspólnym tytułem *Wszystko to ze zdziwienia*. Malejąca liczba historyków idei posługujących się sprawnie łaciną powoduje, że jedynie nieliczni mogą korzystać z dorobku naszych poprzedników. A przecież, jak w dwunastym wieku powiedział Bernard z Clairvaux, a później często powtarzał Izaak Newton, „jesteśmy karłami na barkach olbrzymów”. Konieczność tłumaczeń średniowiecznej literatury filozoficznej wydaje się zatem dobrze uzasadniona. W tym szczególnym przypadku odnaleźć można dodatkowe uzasadnienie, mianowicie kwestie Kilvingtona to rezultat jego nauczania, czasami zapis ćwiczeń odbywanych w klasie ze studentami, zatem tekst ten ma również walor historyczny, ponieważ pokazuje nam, jak wielkie wymagania stawiano studentom średniowiecznym i jak dobrze się z nich wywiązywali.

Moja praca nad wydaniem krytycznym, tłumaczeniem oraz opracowaniami dzieł filozoficznych i teologicznych Ryszarda Kilvingtona była możli-

wa do zrealizowania dzięki stypendiom naukowym Fundacji Kościuszki z Nowego Jorku, Fundacji Fulbrighta oraz The Dibner Institute for the History of Science and Technology, finansującym moje pobyty na Uniwersytecie Harvarda, Boston College oraz Massachusetts Institute of Technology. Moje zmagania z tłumaczeniem tekstu Kilvingtona zawsze pomocnie wspierał radą Dariusz Gwis, którego udział w powstaniu tej pracy jest nieoceniony. Wdzięczność moja jest tu trudna do wyrażenia. Serdecznie dziękuję także Pani dr Iwonie Krupeckiej za skrupulatną korektę całości, która pozwoliła mi uniknąć wielu potknięć.

Podstawę przekładu stanowi wydanie krytyczne przygotowane przeze mnie do druku dla wydawnictwa Brill na podstawie następujących rękopisów łacińskich: Venezia, San Marco lat. VI, 72 (2810), ff. 89vb–113rb; Paris, BnF. lat. 16401, ff. 149v–166v; Vatican, Vat. lat. 2148, ff. 71r–75r; Vat. lat. 4429, ff. 64r–70v; Paris, BnF lat. 6559, ff. 121ra–131ra; Praha, Narodni Knihovna III. B, ff. 140va–152vb. Tłumaczenia tekstów zamieszczonych w przypisach są dokonane przede wszystkim przeze mnie (inne tłumaczenia zostały odnotowane w przypisach). Cytaty i odniesienia w przypisach są identyfikowane na podstawie następujących wydań dzieł Arystotelesa i Awerroesa.

Źródła cytowań

- Arystoteles, *Kategorie, Analityki pierwsze, Analityki wtóre, Topiki*, tłum. K. Leśniak, [w:] *Dzieła wszystkie*, t. I, Warszawa 1990.
- Arystoteles, *Fizyka*, tłum. K. Leśniak, *O niebie*, tłum. P. Siwek, *O powstawaniu i niszczeniu*, tłum. L. Regner, *Meteorologika* tłum. A. Paciorek, *O świecie*, tłum. A. Paciorek, *Metafizyka*, tłum. K. Leśniak, [w:] *Dzieła wszystkie*, t. II, Warszawa 1990.
- Arystoteles, *O duszy, O zmysłach i ich przedmiotach*, tłum. P. Siwek, [w:] *Dzieła wszystkie*, t. III, Warszawa 1992.
- Arystoteles, *O ruchu zwierząt*, tłum. P. Siwek, *O barwach, Mechanika*, tłum. L. Regner, [w:] *Dzieła wszystkie*, t. IV, Warszawa 1992.
- Averroes, *Commentarium magnum in Aristotelis libros De anima*, ed. by F.S. Crawford, Cambridge, Mass., 1953.
- Averroes, *Averrois Cordubensis commentum magnum Super libro De celo et mundo Aristotelis*, ed. by F.J. Carmody, R. Arnzen, vol. II, lib. II–IV, Leuven 2003.
- Averroes, *Commentarium in De generatione et corruptione*, [w:] *Aristotelis opera cum Averrois commentariis*, t. IX, Venetiis, apud Iunctas M.D.LXII.

Averroes, *Commentarium in Metaphysicam*, [w:] *Aristotelis opera cum Averrois commentariis*, t. VIII, Venetiis, apud Iunctas M.D.LXII.

Averroes, *Commentarium in Physicam*, [w:] *Aristotelis opera cum Averrois commentariis*, t. IV, Venetiis, apud Iunctas M.D.LXII.

ROZDZIAŁ I

RYSZARDA KILVINGTONA ŻYCIE I DZIEŁO

Ryszardowi Kilvingtonowi – angielskiemu logikowi, filozofowi przyrody i teologowi – poświęciłam dużą część swojej pracy badawczej¹. W ostatnich latach zainteresowanie jego osobą i jego poglądami znacznie wzrosło².

---

¹ Zob. E. Jung[-Palczewska], *Motion in a Vacuum and in a Plenum in Richard Kilvington's Question: Utrum aliquod corpus simplex posset moveri aeque velociter in vacuo et in pleno from the "Commentary on the Physics"*, „Miscellanea Medievalia” 1997, nr 25, s. 179–193; tejsze, *The Concept of Time in Richard Kilvington*, [w:] *Tempus, Aevum, Eternity. La Conzettualizzazione del tempo nel Pensiero Tardomedievale*, éd. par L. Cova, G. Alliney, Firenze: Leo S. Olschki, 2000, s. 141–167; tejsze, *Works by Richard Kilvington*, „Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age” (AHDLMA) 2000, no. 67, s. 181–223; tejsze, *Między filozofią przyrody i nowożytnym przyrodoznawstwem. Ryszard Kilvington i fizyka matematyczna w średniowieczu*, Łódź, 2002; tejsze, *Richard Kilvington on Local Motion*, [w:] *Chemins de la pensée médiévale. Etudes offertes a Zénon Kaluza*, ed. par P. Bakker, Turnhout: Brepols, 2002, s. 113–33; E. Jung, „Richard Kilvington”, [w:] *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2011 Edition), ed. by Edward N. Zalta, dostęp elektroniczny: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/kilvington/>; tejsze, „Richard Kilvington”, [w:] *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Humanities, Social Sciences and Law*, Springer, 2011, dostęp elektroniczny: <http://www.springerreference.com/docs/navigationdo?m=Encyclopedia+of+Medieval+Philosophy+%28Humanities%2C+Social+Sciences+and+Law%29-book119>; E. Jung, R. Podkoński, *Richard Kilvington on Proportions*, [w:], *Mathématiques et théorie du mouvement XIVe-XVIe siècle*, éd. par J. Biard, S. Rommevaux, Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, 2008, s. 80–101; E. Jung, R. Podkoński, *Richard Kilvington on continuity*, [w:] *Atomism in Late Medieval Philosophy and Theology*, ed. by C. Grellard, A. Robert, Leiden-Boston, 2009, s. 65–84; E. Jung, R. Podkoński, *The Transmission of English Ideas in the Fourteenth Century. The Case of Richard Kilvington*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” 2009, nr 37 (3), s. 59–69; E. Jung, M. Michałowska, *Scotistic and Ockhamist Contribution to Kilvington's Ethical and Theological Views*, [w:] *1308 Ein Topographie historischer Gleichzeitigkeit*, Berlin/New York, 2010, s. 104–125; E. Jung, M. Michałowska, *Jak być sprawiedliwym? Ryszarda Kilvingtona komentarz do Etyki Arystotelesa*, „Roczniki Filozoficzne” 2008, nr 56 (2), s. 117–129.

² Zob. M. Michałowska, *Kilvington's Concept of Prudence in the „Questions on Ethics”*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” 2009, nr 37 (3), s. 85–94; tejsze, *Czy mądry jest roztropny? Roztrop-*

W swoich dwu najważniejszych pracach: opublikowanym w 2000 roku artykule pt. *Works by Richard Kilvington* oraz w książce z 2002 roku: *Między filozofią przyrody a nowożytnym przyrodoznawstwem. Ryszard Kilvington i fizyka matematyczna w średniowieczu*, prezentowałam sylwetkę Ryszarda Kilvingtona i szczegółowo uzasadniałam datację jego dzieł. Dlatego też przypomnę tu najważniejsze fakty z jego biografii oraz podstawowe argumenty pozwalające przyjąć określone daty powstania jego dzieł, poświęcę również nieco więcej miejsca ustaleniom dotyczącym wpływu Ryszarda Kilvingtona na najlepiej znanego i najbardziej docenianego, tak w czasach mu współczesnych, jak i dzisiaj, angielskiego filozofa i teologa, Tomasza Bardwardine'a, uważanego za twórcę tzw. nowej reguły ruchu, która – zdaniem wielu historyków myśli średniowiecznej – przyczyniła się do rozwoju nowożytnej nauki³. Omówię także sposób prezentacji materiału zastosowany przez Kilvingtona w jego *Kwestiach o ruchu*.

1. Studia na Uniwersytecie Oksfordzkim w XIV wieku

Ryszard Kilvington swoją działalność naukową związał ze środowiskiem oksfordzkim, które w pierwszej połowie XIV wieku zdobyło uznanie najpierw wśród mistrzów paryskich, wiodących do tego czasu prym w nauczaniu logiki i, przede wszystkim, teologii, a później także wśród filozofów i teologów w nowo powstałych uniwersytetach europejskich. Był to czas, który biskup Durham, Ryszard de Bury, opiewał słowami: „Cudowna Minerva przeleciała nad Paryżem, by teraz szczęśliwie przybyć do Anglii”. Zdaniem de Bury'ego, uczeni paryscy: „oplatają swe idee w sieć rozważań,

---

ność i wiedza moralna wobec działań woli w komentarzu do „Etyki nikomachejskiej” Ryszarda Kilvingtona, „Przegląd Tomistyczny” 2010, nr 16, s. 1–17; też, *Richard Kilvington's „Quaestiones super libros Ethicorum”*, „Bulletin de Philosophie Médiévale” 2011, vol. 53, s. 233–282; R. Podkoński, *Utrum continuum sit divisibile in infinitum*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum” 2007, nr 36 (2), s. 123–175; też, *A Charm of Puzzles. The Fate of Richard Kilvington's Philosophical Ideas*, „Organon” 2009, nr 41, s. 139–150. Trwają prace nad wydaniem krytycznym kwestii Ryszarda Kilvingtona do *Etyki*, *O powstawaniu i niszczeniu Arystotelesa* oraz do *Sentencji Piotra Lombarda*.

³ Do tych uczonych należą między innymi Marshall Clagett, Annelise Maier, John Murdoch, Edith Sylla, żeby wymienić najbardziej zasłużonych. Niemalże wszyscy powtarzają po nich ten pogląd. Na temat literatury przedmiotowej zob. niżej, przyp. 58.

tracąc w niesprawnych dyskusjach wszelką zdolność posługiwania się logiką, wyjąwszy niewyczerpane źródło angielskiej subtelności, która, jak przyznają publicznie, jest przedmiotem ich potajemnych studiów⁴. Ta angielska subtelność odnosi się nie tyle do Jana Dunsza Szkota – *doktora subtelnego* – ile, w większym stopniu, do Wilhelma Ockhama, uczonych z Kolegium Merton: Tomasza Wiltona, Ryszarda z Campsall, Wilhelma Suttona, Ryszarda Billingham, Simona Brendona, Jana Ashedena, oraz Kalkulatorów. Na wzrost popularności Oksfordu miała przede wszystkim wpływ decyzja zakonu franciszkanów, aby angielskich studentów, kończących studia generalne w zakonach, posyłać na teologię do Oksfordu, a nie, jak wcześniej, do Paryża. W rezultacie na Uniwersytet Oksfordzki trafiali najlepsi z wybranych, przyczyniając się do jego rozkwitu⁵. Tak Uniwersytet Oksfordzki, jak i Paryski posiadały cztery wydziały: wydział podstawowy, którego ukończenie pozwalało na studia na pozostałych trzech, to Wydział Sztuk, nazywany także Wydziałem Filozofii; dalsze trzy wydziały to Wydział Teologii, Medycyny i Prawa⁶.

Podstawę studiów na Wydziale Sztuk⁷ stanowiła logika, która należała do nauk *trivium*⁸. Zanim student przystąpił do egzaminu magisterskiego, czyli przez około 7 lat, zgłębiał pisma logiczne Arystotelesa; wszystkie jego dzieła

⁴ Zob. Ricardus de Bury, *Philobiblion, czyli O miłości ksiąg*, tłum. J. Kasprowicz, Gdańsk 1992, s. 25.

⁵ Obszerną bibliografię dotyczącą Uniwersytetu Oksfordzkiego oraz jego czołowych przedstawicieli znaleźć można w E. Jungl-Palczewska], *Wstęp. Filozofia XIV wieku*, [w:] *Wszystko to ze zdziwienia. Antologia tekstów filozoficznych z XIV wieku*, wybór, oprac. i wstęp E. Jungl-Palczewska], Warszawa 2000, s. XLIV–XLV.

⁶ Zob. tamże, s. XVI–XVIII.

⁷ Wyczerpujące informacje na temat Wydziału Sztuk Uniwersytetu Oksfordzkiego znajdzie czytelnik w J.M. Fletcher, *The Faculty of Arts*, [w:] *The History of the University of Oxford*, t. 1: *The early Oxford Schools*, ed. by J.I. Catto, Oxford 1984; t. 2: *Late Medieval Oxford*, ed. by J.I. Catto, R. Evans, Oxford 1992, s. 369–399.

⁸ Nauki *trivium* obejmowały gramatykę, retorykę i logikę. Gramatyka w Oksfordzie straciła swą wiodącą rolę i była powiązana z logiką. Statuty uniwersytetu wymagały głównie czytania, przez dwa semestry, *Institutiones grammaticae* Pryscjana. Oprócz tego czytano *Ars minor* Donata i trzy księgi *Ars maior*. Kurs retoryki obejmował czwartą księgę komentarza Boecjusza do *Topik*, *Retorykę* Arystotelesa, *De inventione* (znane jako *Retoryka stara*) Cyncerona oraz *Rhetorica ad Herennium* (znane jako *Retoryka nowa*) Pseudo-Cyncerona, a także klasycznych autorów, takich jak Owidiusz czy Wergiliusz (zob. J. Weisheipl, *Curriculum of the Faculty of Arts at Oxford in the Early Fourteenth Century*, „*Medieval Studies*” 1964, no. 26, s. 169).